

З.З. Жандарбек

т.ғ.к., Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан, Қазақстан (zikiriya.zhandarbek@ayu.edu.kz)

Қарнақ атауына қатысты жаңа деректер

Андатпа

Бұл мақала әлі жалпы ғылыми ортада белгілі бола қоймаған Кавказдағы карачай халқының тарихын баяндайтын «Карча жылнамасы» атты тарихи шығармадағы деректерге сүйене отырып, Кавказдағы түркілердің бар түркінің киелі мекені Түркістанмен арасындағы байланысты нақтылап көрсетуге арналған. Келтірілген деректер Түркістан маңындағы Қарнақ, Шобанақ сияқты көне қала мен елді мекендер атаулары Кавказдағы түркілерде де кездесетінін және олардың арасында мағыналық сабақтастық барлығын және жалпы түркінің ортақ тарихымен тікелей байланысты екендігін нақтылауға бағытталған. Сонымен бірге, Түркістан жерінің киелі аталу себептері, тәңірлік дін мен ол діннің пайғамбары Оғыз қаған туралы мәселелер қарастырылған.

Кілт сөздер: Карча жылнамасы, Түркістан, тәңірлі дін, Оғыз қаған, көне қала.

Z.Z. Zhandarbek

Candidate of Historical Sciences, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish
University, Turkestan, Kazakhstan (zikiriya.zhandarbek@ayu.edu.kz)

New Information on the Name of Karnak

Abstract

This article is based on the historical work *Chronicle of Karcha*, tells the story of the Karachay people in the Caucasus, which is not yet known to the general scientific community. Karnak, Shobanak and others near Turkestan. The names of ancient cities and settlements are also found in the Turks of the Caucasus, and there is a semantic continuity between them and is directly related to the common history of the Turks in general. In addition, the reasons for the sacred name of the land of Turkestan and the question of the divine religion and the prophet of that religion Oguz Kagan will be considered.

Key words: Karcha annals, Turkestan, divine religion, Oguz kagan, ancient city.

Түркістанның әлі халық та, зерттеушілер біле бермейтін ішіне бүгіп жатқан тарихы жетерлік. Солардың бірі Түркістан маңындағы көне қалалар мен елді мекендердің атаулары екендігіне ешкім дау тудыра алмаса керек. Мысалы, Қарнақ, Шорнақ, Сығанақ, Ташанақ, Шобанақ деген көне қалалар мен елді мекен атаулары көп құпияны

астына бүгіп жатқандығына мән бере бермейміз. Былай қарасаң Қарнақ сөзі, осы сияқты «нақ» жұрнақты жер атауларының қазіргі түркі тілдерінде ешқандай мағынасы жоқ сияқты болып көрінеді. Алайда, бұл жер атауларына байыппен, ғылыми тұрғыдан талдау жасайтын болсақ, онда сөз құрамында «нақ» жұрнағы бар жер атауларының белгілі мағынаға ие екендігіне көз жеткіземіз. Ол үшін алдымен көне түркілік шежірелік дерек көздеріне жүгініп, солардағы деректерге талдау жасағанымыз абзал. Сонда ғана біз жоғарыда қойылған сұрақтарға жауап бере аламыз. Біздің қолымызға ондай дереккөзі 2012–2013 жылдары Қазан қаласына барған іс-сапарымызда кезіктірдік. Қолымызға кішкентай ғана «Летопись Карчи. Булгаро-Хазарское летопись» атты кітапша түсті. Қазақ тілінен аударатын болсақ, «Қарчи жылнамасы. Булғар-Хазар жылнамасы» деп аталады. Шежіре түркі тілінде (хазар тілі болу керек) жазылған. Бұл тарихи шежіреде түркілердің көне дәуірінен ортағасырларға дейінгі тарихы қамтылған. Шежірені орыс тіліне аударып, жариялаған Алан Глаш атты зерттеуші. Ол бұл тарихи шежірінің азғана бөлігін аударып жариялаған. Қолжазба қарашайлардағы Хасановтар әулетінде екі нұсқада сақталған. Бірі грек алфавитімен, екіншісі араб алфавитімен жазылған. Грек алфавитімен жазылған шежіре – Ботай жылнамасы деп аталған. Екіншісі Ботайдың ұлы – Барлыу жылнамасы деп аталған. Ботайдың шежіресі, өкінішке орай, Магомед Хасановтың қолжазбаны Ленинградқа мамандарға апарған кезінде, апарушы кісінің өлімімен бірге жоғалып кетеді. Екінші қолжазба – Барлыу жылнамасын XV ғасырда араб жазуымен қайта көшірген кісінің аты – Бантау Толгун Чаушегір. Осы қолжазба 1994 жылы Черкесскі қаласында басылып шығады. Міне сол қолжазбадан бірнеше тарауын орыс тіліне аударып бастырған Алан Галаш [1, 3 б.]. Міне, осы Барлыу жылнамасынан біз «нақ» жұрнағының мағыналық мәнін ашуға мүмкіндік алдық. Жылнама былай басталады: «Мой отец Ботай, сын Казакгы, знал хазарскую, греческую и арабскую грамоту. Отец научил меня хазарскому и греческому письму. Мы жили в Крыму, на маленькой хазарской земле в крепости Карасуу. Относимся к кыирымманам (крымцам) из племени хазар. Я прочитал летописи моего отца на хазарском языке. Представляю вам хазарскую летопись составленную по записам отца. В древние времена страна тюрков (тинсир) состояла из семи княжеств со своими вождами» [1, 9 б.]. Осы жеті хандықтың бірінің аты – Казманак хандығы. Осы «Казманак» атауындағы «нақ» жұрнағы мен Қарнақ атауындағы «нақтың»

3.3. Жандарбек. Қарнақ атауына қатысты жаңа деректер.

ұқсастық, жай ұқсастық па? Әлде мағыналық байланыс бар ма? Міне, осы сұраққа жауап берер болсақ, онда Түркістан өңіріндегі «нақ» жұрнағы бар көне қалалар мен елді мекендер атауының мәнін аша аламыз. Және бұл «нақ» жұрнақты атаулар Карчи жылнамасында бір мағына берумен шектелмейді. «Нақ» жұрнақты сөздер тек, елді мекеннің, жердің атын білдіріп қоймайды, елдің, жұрттың атауына, ру-тайпалар атауына жалғасатынын көреміз. Мысалы, ақжұрт печенегтері (бажанақ) немесе Журанақ хандығы. Қазманақ хандығы. Ру-тайпа аттарына жалғанған «нақ» жұрнағы бар сөздерге бажанақ (печенег) тайпасының атын мысал ретінде көрсете аламыз. «Нақ» жұрнақты ру-тайпа аттары тек, Карчи жылнамасында емес, қазақ шежірелерінен де кездестіре аламыз. Мысалы, ұлы жүз құрамындағы жалайыр тайпасы Сырманақ, Шуманақ деген екі бірлестіктен тұрады [2, 40–41бб.]. Ал, арғын тайпасының Сүйіндігінен тарайтын Шоманақты да осы «нақ» жұрнақты сөздер қатарына жатқыза аламыз. Бұл туралы қазақ ақындарының:

Мәжікпен бір туысқан Ер Шоманақ,
Қойыпты Құлболдыны құдай қалап, –

деген өлең жолдары Шоманақтың қазақ шежіресінде орны болғандығын көрсетеді. [3, 21–22 бб.]. Бұл «нақ» жұрнақты ру-тайпа атауларының түркі халықтарына ортақ екендігінен хабар береді.

Ал, елді мекен, қала атауларына келетін болсақ, мұнда да ортақтық барлығын көре аламыз. Карчи жылнама деректерінде де «нақ» жұрнағы мемлекет, ру, тайпа аталарында ғана емес, сонымен бірге, қала атына да байланысты қолданылатынын көруімізге болады. Мысалы, жылнамада печенегтердің «Базынақ» атты қаласы барлығы айтылады [1, 31 б.]. Ол жер қазіргі күні Балқарияда Бызынақ деп айтылады екен [1, 31 б.]. Бұдан басқа карачай жерінде Кармақ атты қорғаны барлығы жазылған [1, 21 б.]. Ал, Әзербайжан Республикасының құрамындағы Ван көлі жағасына орналасқан Нахичеван қаласының аты да осы «нақ» жұрнағымен байланысты құрылған қала аты екендігін көреміз. Бұл қаланың аты «Нақтан» басталып тұр. «Нақтан» кейін жалғасып тұрған «че» кішірейткіш жұрнақ екенін көруімізге болады. Ал, «ван» атауы болса, «Ван» көлінің аты. Енді осы Нахичеван қаласының атауын қазіргі біздің тілімізге аударар болсақ, онда «Ван жағасындағы қалашық» болып аударылар еді. Демек, түбір сөздерге жалғанған «нақ» жұрнағы қала-қалашық деген мағыналарды беріп тұрғандығын көреміз. Олай болса,

Қарнақ атауы да қалаға берілген атау екендігін көруімізге болады. Егерде осы атаулардың барлығын салыстыра қарайтын болсақ, онда кезінде Хазар мемлекеті құрамында болған түркілердің Түркістан түркілерімен байланысты болғандығын, шығу тегі бір екендігін аңғартады.

Ендігі кезекте түркілердің Кавказ бен Шығыс Европаға, Дон мен Днепр аралығына қашан және қай кезеңдерде барғандығы туралы мәселелерге тоқталуымыз керек. Олай дейтініміздің басты себебі мынада. Қазірге дейін түркілердің шыққан жері – Моңғол үстірті, Алтай. Түркілер Кавказ, Шығыс Европа жері түгіл Орта Азия жерінде түркілер болған емес, бұл жерлерді иран тілдес халықтар мекендеген деген тұжырым қалыптасып, бізді мойындатып қойған. Өкінішке орай, біздегі тарих ғылымы осы тұжырымды толығымен мойындайды және қазақ халқы автохтонды халық емес, өзгелердің жерінде өмір сүруде деген түсінікте. Мысалы, тарихшы-этнограф Н. Масанов былай деп тұжырымдайды: «Сторонники миграционной теории считают, что предки казахов были недавними мигрантами и довольно поздно пришли на территорию Казахстана, а сам казахский народ не имеет никакого отношения к древним насельникам региона и не ведет свое происхождение от индо-иранского субстрата. Эту точку зрения так или иначе вот уже на протяжении более 200 лет поддерживает большинство исследователей» [4, 58 б.]. Шындығында солай ма? Әлде евроцентристік таным негізінде қалыптасқан осы тұжырымды жоққа шығаратын тарихи деректер бар ма? Осы сұрақтарға жауап беру – қазіргі отандық тарих ғылымының алдында тұрған ең өзекті мәселелерінің бірі десек артық айтқандық емес. Егерде осы сұрақтарға бүгінгі күні жауап берілмесе, ертеңгі күні кеш болу ықтималдығы, өз жерінді, өз Отаныңды менікі деп айта алмай қалу ықтималдығы бар. Олай дейтініміз – Палестина жерін екі мың жылдан кейін келіп, еврейлердің арабтардан тартып алуы – ондай ықтималдықтың барлығын жоққа шығармайды. Ал, Әзербайжан Республикасының көнеден келе жатқан жері Қарадағты Арменияның Ресейдің көмегімен азербайжандықтардан тарып алғандығы біздің бүгінгі тарихымыз. Сондықтан бұл сұрақтарға күні бүгін жауап берілуі керек. Оған бір ғана Қазақстан ғалымдары емес, барлық түркі республикаларының ғалымдары бас біріктіре отырып жауап бергені абзал. Ол үшін осы «Қарча жылнамасы» сияқты дереккөздерін негізге алғанымыз дұрыс. Біздің бұл сөзіміздің жалған ұран емес, нақты тарихи негізі барлығын біз осы мақала шеңберінде сөз еткелі отырған «Қарча

3.3. Жандарбек. Қарнақ атауына қатысты жаңа деректер.

жылнамасындағы» деректер толығымен дәлел бола алады. Жылнаманың аударылған бұл бөлігінде ондай деректер бар. Олар сызба түрінде берілгендіктен оларды мысал ретінде көрсету қиындығы бар. Есесіне, осы жылнамадағы оқиғаларға берілген түсініктемеде бұл мәселе тереңрек қозғалған. Онда былай делінеді: «В первой главе летописи сообщается, что в очень древние времена страна праторков состояла из семи княжеств, которые в свою очередь делились на восточные и западные. ... Страна подразделялась на западных и восточных тюрков. Однако это не те тюрки Великого каганата, о которых писали Гумилев и другие историки (VI-IX вв.). Речь идет о событиях, происходящих еще до нашей эры. Некоторые племена, указанные в летописи, вообще не известны в истории. ... племена именуется по названию рек Грузии. Тюркские племена упоминаются там еще во времена Александра Македонского» [1, 33–34 бб.].

Енді осы деректерге талдау жасайтын болсақ, онда мынаған көзіміз жетеді. Кавказ бен Шығыс Европа жерінде түркілер біздің дәуірімізге дейінгі VI ғасырда өмір сүрген болса, онда түркілердің Ата жұрты Моңғол үстірті мен Алтай болуы мүмкін емес. Керісінше, түркілер Шығыс Европада да, Моңғол үстірті мен Алтайда да бір мезгілде қатар өмір сүрген деп айтуымызға болады. Кавказ жерінде түркілердің көне дәуірден бері өмір сүретінін өзге жазба деректер де дәлелдейді. «Карча жылнамасын» жарыққа шығарған Алан Галаш мынадай деректерді келтіреді: «В летописи Леонтия Мровели «Жизнь картийских царей» говорится: «И видя этих насельников вокруг реки Куры, жестокие языческие племена, каковых мы называем бунтурками и кипчаками...». В комментариях к летописи пишется: «Бунтурки – так и древне грузинских источниках именуется древнейшие жители Картли». «Бун» по-персидски означает коренной». Значит, тюрки жили там еще до вторжения Македонского» [1, 34 б.].

Бұл деректер түркілердің Кавказ бен Шығыс Европа далаларында біздің дәуірімізге дейінгі замандардан көп бұрын болғандығын дәлелдейді. Демек, бұл түркілердің көне заманнан бері Евразия кеңістігін мекендеген негізгі халық болғандығын дәлелдейді. Сонда түркілердің негізгі шыққан Ата жұрты қайда? – деген заңды сұрақ туындайды. Ендігі кезекте сол сұраққа жауап беріп көрелік.

«Карча» жылнамасындағы деректер Түркістан мен Шығыс Европаға таралған көне түркі тайпалары арасында байланыстың барлығын «нак» жұрнақты жер мен ру, тайпа, мемлекет атаулары көрсетті. Бұл жұрнақтардан басқа да сабақтастықтың барлығын тіл, дін

сияқты факторларды салыстыра отырып та табуға болады. Біз оны сол Солтүстік Кавказ бен Дунай өзеніне дейін таралып жатқан түркі халықтарының тілі мен діни таным негіздерін талдай отырып көз жеркізе аламыз. Мысалы, карачай-малқар халқының Тәңір дінінде болғандығын олардың діни сеніміндегі Тәңірге қатысты элементтерден көруімізге болады. Сонда Тәңір діні қай дін, негізгі орталығы қайда?- деген заңды сұрақ туындайды. Ол сұраққа біз «Оғыз-нама» дастанын талдағанда толық жауап бере аламыз. Енді сол деректерге кезек берейік.

Рашид ад-дин «Жылнамасында» Оғыз қаған туралы мынадай деректер бар: «Абулджа ханның Диб-Бақуй деген ұлы болды. Ол өз әкесінен күшімен де, күдіретімен де, билігімен де жоғары дәрежеге қол жеткізді. Оның төрт ұлы болды: Қара хан, Ор хан, Көз хан, Гур хан. Бұл халықтың барлығы дінсіз болатын. Қара хан әкесінің тағына ие болды... Оның бір ұлы дүниеге келді. Ол үш күнге дейін анасының емшегін ембеді. Осы себептен анасы жылап, ғибадат жасады. Анасының түсіне ұлы келіп, «Егер сен бір шын жаратушыға мойынұсынатын болсаң, мен сенің сүтіңді емемін» - деп аян береді. Анасы Қараханнан да, халықтан да жасырып, бір жаратушыға мойынұсынады... Осылай Оғыздың дүниеге келумен шынайы хақ дін де дүниеге келеді. Оғыз ержеткен соң Қара хан інісі Көз ханның қызын айттырып, құда түседі. Оғыз қызға бір жаратушыға мойынұсынасын деп шарт қойды. Қыз қабыл етпеді. Бірақ үйленді. Баласының әйелін ұнатпайтынын көрген Қара хан Гур ханның қызын айттырып, алып берді. Оғыз ол қызға да осындай шарт қойды. Ол да қабыл етпеді. Ұлының бұған да көңлі толмағанын көрген Қара хан енді Ор ханның қызын айттырды. Оғыз хан ол қызбен үйленбей тұрып, кездесіп, мән-жайды түсіндіреді. Қыз Оғыздың талаптарын толық қабыл етіп, мойынұсынады. Оғыз бұл әйеліне зор ілтипат көрсетіп, құрметтейді. Бірде Оғыз серіктерімен аңға шығып кеткенде, Қара хан үйінде сауық кешін өткізіп, оған келіндерін де шақырады. Сөйтіп, келіндерінен жағдайларын сұрап, үлкен келіндеріне «Сен екеуің кіші келінге қарағанда сұлусыңдар. Бірақ сендерге ұлымның ешқандай ілтипаты жоқ. Оның есесіне кіші келін реңсіз болса да, оны өзіне жақын тартады, құрметтейді. Мұның себебі неде? – деген сұрақ қояды. Сонда келіндері өздеріне Оғыздың қойған талабын, өздерінің ол талапты қабыл етпегенін, кіші келіннің Оғызбен бір екенін айтады. Мұны есіткен Қара хан ағайын-туыстарын шақырып, кеңес құрады. Оғыздың өзге дінді қабылдағанын, оны бүгін тоқтатпаса, ертең елді бүлдіретінін,

3.3. Жандарбек. Қарнақ атауына қатысты жаңа деректер.

сол үшін оны оны өлтіру керек деген шешімін айтады. Бұл хабарды есіткен кіші әйелі Оғызға астыртын кісі жіберіп, әкесінің шешімін хабарлайды. Оғыз қасындағы серіктерімен соғысқа дайындалады. Бұл соғыс жетпіс үш жылға созылып, соңында Оғыз хан жеңіп шығады» [4, 81–82 бб.].

Бұл жерде түсініксіз бір мәселе бар. Қарахан Абулджа ханның тікелей немересі ме, әлде одан көп кейінгі ұрпақтарының бірі мен деген сұрақ. Шындығында Қара хан Абулджа ханның тікелей ұрапғы емес екен. Ол туралы Оғыз қаған туралы басқа аңыздарда Абулджа ханнан Оғыз қағанға дейін қаншама ұрпақ өткендігін көруге болады. Мысалы, «Оғыз қаған» аңызының Марданбайұлы Есқали Қоңырати нұсқасында Оғыздың әкесі Қарахан Яфестің тоғызыншы ұрпағы. Бұл хандардың барлығы мәжусилік дінін ұстанғаны туралы айтылады [5, 276 б.].

Бұл Оғыз қағанның Яфестен тараған халықтарды бір Тәңірге мойынұсынуға шақырып, халықты иләһи дінге бет бұрғызған киелі тұлға болғандығынан хабар береді. Басқаша айтқанда, Оғыз қағанды Түркі даласынан шыққан пайғамбар деп тануға болады. Рашид ад-дин Шыңғыс ханның да осы Оғыз қағаннан келе жатқан Тәңір дініне мойынұсынғанын жазады [4, 83 б.]. Олай болса, бұл түркілердің ұзақ ғасырлар бойына Оғыздан қалған Тәңір дініне мойынұсынып, сол дінде болғандығын көрсетеді. Осы деректерді одан ары қарай талдайтын болсақ, онда Оғыз қағанның мекендеген жері, Отаны көне Канха мен Қаратаудың екі аралығы болғандығына көзіміз жетеді.

Рашид ад-дин «Жылнамасында» Абулджа ханның тұрған жері туралы мынадай деректер келтіріледі: Абулджа ханның жайлауы Ортау мен Қазтауда болды және осы маңайда Инандж атты қала бар еді. Ал қыстауы Бурсун, Какян, Қарақорұм атты жерлерде. Осы жерлерге жақын Талас, Қары-Сайрам атты қалалар болды. Қары-Сайрам қаласы көне, әрі үлкен. Ол қаланы көргендер бір шетінен екінші шетіне жету үшін бір күн жол жүру керектігін жазады [4, 80 б.]. Орыс зерттеушісі Н. Березин Рашид ад-Дин келтірген осы деректі талдай келе, Қазтау Сырдария өзенін жағалай созылып жатқан Қаратау, Ортау Талас Алатауы деп есептейді [4, 80 б.].

Бұған қоса қалалар атауынан да бұл жерлердің түркілерге тән екенін байқауға болады. Жалпы бұл деректер түркілердің шыққан жері осы Сыр бойы мен Қаратау мен Алатау болғандығын көрсетеді. Ал Қары-Сайрам қаласы туралы дерек те түріктің түп қазығы осы Сыр бойы болғандығын нақтылай түседі. Қары Сайрам аталған қала түрік

дүниесінің рухани тірегі болған Түркістан емес пе деген заңды сұрақ туындатады. Өйткені, Оғыз қаған аңызының түріктер арасына тараған нұсқасында Оғыз қағанның астанасы «қырық қақпалы Қарашық» атты қала екендігі айтылады. Түркістанның «Қырық қақпалы Қарашық» деп аталуы көнеден келе жатқан атау екендігін тарихи деректер де айғақтайды. Мысалы, Молла Мұхамметсадық Сапабекұлының «Түркістандағы тарихи зиярат» атты еңбегінде Қожа Ахмет Йасауидің «қырық қақпалы Қарашыққа» келгендігі жазылады [6, 126 б.]. Ал, Махмуд Қашғари «Қарашуқ Фарабтың басқа аты» дейді. Ортағасырлық араб деректерінде бұл қала «Шавғар» деген атпен белгілі. М. Қашғари сөздігіндегі топонимикалық деректермен шұғылданушы мамандар «Қарашуқ» сөзіннің «Қаратау» деген мағына беретінін айтады [8, 109 б.]. Ал, «Шавғар» сөзін қазіргі қазақ тіліне аударар болсақ, ол да «Қаратау» болып аударылады [9, 131 б.]. Олай болса, Рашид ад-Дин «Жылынамасындағы» Қары Сайрам көне Түркістан болып шығады.

Қытай деректерінде «Кангюйдің бес кіші хандығы» туралы дерек бар. Бұл деректер біз жоғарыда ұсынған тұжырымның дұрыстығын нақтылай түседі. Осы бес кіші хандықтың бірі - Сусе деп аталады. Сусе Сырдария өзеніне Арыс өзенінің құяр сағасынан Жаңақорған жеріне дейінгі аралықты қамтиды [10, 216 б.]. Қытай деректерінде осы иеліктегі Шы қаласы туралы мынадай мәліметтер бар: «Шы, келесі Кюша (Гейшуана) Думо өзенінің оңтүстігінде жатыр. Кіші Кангюйге қарасты көне Сухо қаласының жері ... Онда Темір қақпа деп аталатын тау бар. Бұл жер екі хандықтың түйіскен жері. Қала алтын құлышпен жабулы. [Қалада] ғибадатхана бар. Онда әрбір құрбандық шалған сайын 1000 (мың) қой сояды. Жорыққа шығар алдында [халқы] осында келіп тізе бүгеді. Хандықта бес жүз қала бар» [11, 274–275 бб.].

XX ғасыр басында осы Кангюй мәселесімен айналысқан орыс зерттеушісі Г. Бронников Шы қаласы мен Сусе хандығының бір екендігін жазған болатын. Ол: «Төмендегі Тхань жазбасы Сусе иелігінің жағдайын анықтауға мүмкіндік береді. Сусе Ұлы Хань әулеті билеген дәуірде Кангюйге бағынған болатын... Бұл иелік Тхань династиясы кезінде Сухо, одан кейін Шы деп аталды» – дейді де, ондағы ғибадатхананың бар екендігін, оған Кангюй халқының келіп Құдайға құлшылық ететінін жазады [12, 1–2 бб.].

Егерде біз А.Н. Бернштамның Кангюйдің бес кіші хандығының орналасуы туралы пікірін дұрыс деп қабылдар болсақ, онда Сусе иелігі

3.3. Жандарбек. Қарнақ атауына қатысты жаңа деректер.

Түркістан аймағына сай келеді. Ал Түркістан аймағында Шы қаласына Түркістаннан өзге сай келетін қала жоқ. Өйткені, оның мынадай екі себебі бар. Біріншісі, «Шы» сөзінің қазақша аудармасы – «тас». Түркістанның көне атауы Қарашұқ – Қаратау екенін біз жоғарыда айтып өттік. «Тас» пен «Тау» арасындағы мағыналық байланыс барлығын ескерер болсақ, онда қытай деректеріндегі Шы қаласының көне қырық қақпалы Қарашұқ қаласы екендігіне күмән қалмайды. Екіншіден, Шы қаласында ғибадатхананың болуы, оған Кангюй халқының әрбір құрбандық шалған сайын мың қой сойып, құбандық шалуы, әскері жорыққа шығар алдында мұнда келіп, тізе бүгуі, көне тарихта жазылып қалған болса, онда Түркістанның екінші Мекке атануы Қожа Ахмет Йасауи атымен ғана байланысты еместігін, бұл жердің көне дәуірден киелі мекен болғандығын білдіреді. Қожа Ахмет Йасауидің өзі бұл жердің киелі мекен екендігін сезген сияқты. Әйтпесе, сол дәуірдегі ірі саяси және экономикалық орталықтар болған Отырар, Сайрам, Тараз сияқты қалаларға тоқтамай көне Қарашұқ қаласына келуі көп нәрсені аңғартады.

Сонымен бірге, орыс зерттеушісі Б.И. Вайнберг «Авестадағы» көне Тұран жеріндегі барлық географиялық жер-су атауларына талдау жасай келе Канхаға қатысты мынадай ой айтады: «Не совсем понятен эпитет Канхи «пресвятая», так как и «праведным» зорострийским областям Канха и земли туранцев в целом не относились. Может быть здесь сохранился какой-то отголосок представлений о Канхе как религиозный центр туранцев, связанным именно с культом Ардвисуры» [13, 204 б.]. Ал, археолог Е. Смагулов Шавгар атауының соғды тіліндегі формасында жеткенін, соғды тілінде де «Sawgar» - «Қаратау» аталғанын және көне Канг сақтарының (турлардың) киелі орталығымен байланысты айтылғанын жазады [9, 131 б.].

Демек, бұл деректердің барлығы киелілік сипат Түркістан жерінің көнеден келе жатқан айрықша белгісі екендігін көруге болады. Сонымен қатар, Түркістан маңындағы Қарнақ, Шорнақ, Шобанақ, Ташанақ сияқты елді мекендер мен көне қалашықтар Түркістанның көне дәуірден қалған серіктес қалаларының атаулары деп түсінгеніміз абзал. Бұл атаулардың Кавказдағы түркі халықтары тарихында болған Қазманақ, Журанақ сияқты мемлекет атауларымен сабақтас, мағыналас болуы Кавказ бен Шығыс Европа жеріндегі түркілердің шығу тегі көне Түркістанмен сабақтас екендігін көрсетеді.

Қазір біз Оғыз қағанның өмір сүрген кезеңін дәл айта алмаймыз. Алайда, түркі тарихындағы тұлғалардың өмір сүрген дәуірлеріне

қарап, Оғыз қағанның өмір сүрген кезеңін шамалап анықтауға мүмкіндік береді. Мысалы, Алпамыс батырдың тарихта өмір сүрген кезеңі біздің дәуірімізге дейінгі XIII ғасыр деген болжам бар. Ал, ирандықтар Афрасияб атап кеткен Алып Ертоңға б.д.д. VIII–VII ғғ. өмір сүрген. Олай болса, Оғыз қағанның өмір сүрген кезеңі біздің дәуірімізге дейінгі XX ғасыр шамасы болуы мүмкін. Бірақ қазір тарихшылар айтып жүргендей Мөде қағанның Оғыз қаған еместігі айқын.

Оғыз қаған туралы аңыздарға арнайы тоқталып, талдаудағы мақсатымыз, түркі халықтарының Батысқа да, Шығысқа да таралуы Оғыз қағаннан бастау алатынын және олардың негізгі таралған орталығы Сыр бойы болғандығын көрсету. Бұл аңыздар астарында тарихи шындық жатқандығын қазіргі бізге дейін жеткен түркі халықтары құрамындағы ру, тайпалардың алғашқы топтасу кезеңі осы Оғыз қаған атымен байланысты болғандығынан көреміз. Оның үстіне Оғыз қағанның үш ұлының шығысқа кетуі, үш ұлының батысқа кетуі де құр аңыз емес, негізі бар оқиға. Оғыз қаған ұлдары өздері ғана кетпей, өздерімен бірге Сырдың көне атын өздерімен бірге ала кетті. Оны біздің дәуірімізге дейін жеткен «Қанха» атауының түркілер тараған ұлан-ғайыр аймақтың барлығынан кездесуі, бұл халықтардың түп қазығының қайда екендігін анықтауға мүмкіндік береді. Мысалы, қаңлы, қоңырат, кенгерес, кенегес, Алтын қаңлы, Қаңлы елі, Қанға баба, Канг-дез сияқты ру, тайпа аттары мен жер атауларының Хинган тауларынан Қара теңіздің солтүстік жағалауларына дейінгі аралықты толық алып жатыр. Бұл атаулардың барлығының «канг» деген бір түбірге байланысты екендігін көре аламыз. Бұл олардың бір кездері бір негізден тарағанын көрсетеді. Бұл атаулардың ішіндегі қаңлы, қоңырат, кенгерес, кенегес сияқты атаулар ру, тайпаларға тиесілі. Қаңлылар қазақ, өзбек, қарақалпақ, ноғай, башқұрт халықтары құрамында бар. Қоңыраттар қазақ, өзбек, ноғай, қарақалпақ т.б. халықтар құрамында бар. Ал кенгерес яқұт халқы құрамындағы тайпаның аты. Кенегес өзбек, қарақалпақ т.б. түркілер арасында кездеседі. Бұл халықтардың таралу географиясына назар салар болсақ, онда бұл ру, тайпалардың қаншалықты үлкен территорияны алып жатқанын және олардың барлығы бір негізден өрбігенін көреміз.

«Алтын қаңлы», «Қаңлы елі», Қанға баба, Қандөз деген атауларды алар болсақ, бұлардың барлығы жер атауларына қатысты екендігін байқаймыз. «Алтын қаңлы» Қытайдың солтүстігіндегі Манжурия аймағындағы Хинган тауындағы асудың аты [6, 100 б.].

3.3. Жандарбек. Қарнақ атауына қатысты жаңа деректер.

«Қаңлы елі» деген жазу Маңғыстау жеріндегі «Ерсарының қайрағы» атты тасбағанда көне түркі әліпбиімен жазылған жазу. «Қаңға баба» - Маңғыстауда, Каспий теңізі жағасындағы әулиелі жер аты. «Қандөз» Сыр бойындағы жер атауы. Бұл Қандөз атауы Авестадағы Сиявуш салдырған «Қанг-дез» қаласымен байланысты екендігіне күмән жоқ. Бұл атаулар арасындағы да ортақ негіз «канх» деген түбір екендігін көреміз.

Осы «канх» түбірлі сөздер сияқты «Карча жылнамасында» баяндалатын «нақ» жұрнақты қала, ру-тайпа, мемлекет атауларының Түркістан маңындағы көне қала мен елді мекендер арасындағы сабақтастық та түркінің рухани бесігі болған Түркістанмен тікелей байланысы барлығын және Түркістанның бар түріктің киелі мекені екендігін көрсетеді. Бұл түркі халықтарының түп негізі Сыр бойы деген тұжырымның дұрыс екендігін дәлелдей түседі. Және осы тарихи үдерістер басында Оғыз қаған тұрғандығына да күмән тумаса керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Алан Галаш. Летопись Карчи. –Нальчик: «Полиграфия», 2005.
2. Сәдібеков З. Қазақ шежіресі. –Ташкент: «Ўзбекистон», 1994.
3. Алпысбес М. Шежіре ата-тек және рулық одақтар мәселесі турасында//қазақ шежірелері және ұлттық таным мәселелері. –Алматы: Орт. ғылыми кітапхана. Ғыл.-практ. конф. материалдары, Алматы, 08 желтоқсан, 2004. 2005.
4. История Казахстана: Народы и культуры. Учебное пособие / Масанов Н. и др. - Алматы: «Дайк-Пресс», 2001.
5. Рашид ад-дин. Сборник летописей. Т.І. кн.І. –Москва-Ленинград: Изд. АН СССР, 1952.
6. Сапабекұлы Мұхаммед Садық. Түркістандағы тарихи зиярат // Ясауи тағлымы. - Түркістан: «Мұра», 1996. 123-132 бб.
7. Чорорев Г.К. Топономические данные Махмуда Кашгари /XI в./ и миграция тюрок раннего средневековья// Проблемы истории и культуры народов Средней Азии и стран зарубежного Востока. -Ташкент: ФАН. 1991.
8. Смагулов Е., Тұяқбаев М. Түркістанның ортағасырлық тарихы. -Түркістан: «Мирас», 1998.
9. Бернштам А.Н. История Памира-Алая. –Москва: 1952.
10. Бичурин И.А. Собрание сведения о народах обитавших в Средней Азии в древние времена. Т.ІІ. –Москва-Ленинград: Изд. АН СССР, 1953.
11. Бронников Г. Кангюй, Канглы или Кан, юечжи. –Москва: 1914.
12. Вайнберг Б.И. Этнография Турана в древности VIII в. д.н.э. - VIII в. н.э. –Москва: Вост.лит., РАН, 1999.

REFERENCES

1. Alan Galash. Letopis Karchi. –Nalchik: «Poligrafia», 2005.
2. Sádibekov Z. Qazaq shejiresi. –Tashkent: «Ўzbekiston», 1994.
3. Alpyshbes M. Shejire ata-tek jáne rýlyq odaqtar máselesi týrasynda//qazaq shejireleri

- jáne ulttyq tanym máseleleri. –Almaty: Ort.Ǵylymı kitaphana. Ǵylymı-praktikalıq konf. materialdary, Almaty, 08 jeltoqsan, 2004. 2005.
4. Istoria Kazahstana: Narody ı kúltúry. Ýchebnoe posobie / Masanov N. ı dr. –Almaty: «Daik-Press», 2001.
 5. Rashid ad-dın. Sbornik letopisei. T.I. kn.1. –Moskva-Leningrad: Izd. AN SSSR, 1952.
 6. Sapabekuly Muhammed Sadyq. Türkistandaǵy tarnıhı zıarat // İasaýı taǵlymy. –Türkistan: «Mura», 1996.
 7. Chororev G.K. Toponomicheskie dannye Mahmýda Kashgarı /HI v./ ı mıgrasiya túrkov rannego sredneveková// Problemy istorii ı kúltúry narodov Srednei Azii ı stran zaýbejnogo Vostoka. –Tashkent: FAN. 1991.
 8. Smagýlov E., Tuıaqbaev M. Türkistannyń ortaǵasyrlyq tarihy. –Türkistan: «Mıras», 1998.
 9. Bernshtam A.N. Istoria Pamıra-Alaıa. –Moskva: 1952.
 10. Bichýrin I.A. Sbranie svedeniı o narodah obıtavshih v Srednei Azii v drevnie vremena. T.II. –Moskva-Leningrad: Izd. AN SSSR, 1953.
 11. Bronnikov G. Kangú, Kangly ılı Kan, ýechjı. –Moskva: 1914.
 2. Vamberg B.I. Etnografıa Týrana v drevnosti VIII v. d.n.e. – VIII v. n.e. –Moskva: Vost.lit., RAN, 1999.

Özet

Bu makale, Kafkasya'daki Karaçay halkının, henüz genel bilim camiası tarafından bilinmeyen hikayesini anlatan "*Karcha Chronicle*" adlı tarihi esere dayanmaktadır. Karnak, Shobanak ve Türkistan yakınlarındaki diğerleri. Antik kentlerin ve yerleşimlerin adları da Kafkasya Türklerinde mevcuttur ve aralarında anlamsal bir süreklilik ilişkisi vardır. Bu bilgiler doğrudan Türklerin ortak tarihi ile ilgilidir. Ayrıca bu çalışmada Türkistan topraklarının kutsallığının nedenleri ve Türklerde semavi din meselesi ile bu dinin peygamberi Oğuz Kağan da ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Karcha annals, Türkistan, ilahi din, Oğuz kagan, antik kent
(Zhandarbek Z. Karnak Adı Hakkında Yeni Bilgiler)

Аннотация

Эта статья основана на историческом труде «Летопись Карча», которая еще не известна широкому научному сообществу и рассматриваются история карачаевцев на Кавказе, а также прояснить его отношения с Туркестаном. Данные направлены на выяснение того, что названия древних городов и поселений вблизи Туркестана, таких как Карнак и Шобанак, также встречаются среди турок на Кавказе, и между ними существует семантическая преемственность, которая напрямую связана с общей историей турок в целом. Кроме того, были рассмотрены причины священного названия земли Туркестана, божественной религии и пророка этой религии Огуз Каган.

Ключевые слова: Летопись Карча, Туркестан, божественная религия, Огузский каган, древний город
(Жандарбек З.З. Новая информация об имени Карнак)